

Társadalom és rétegződés

Kozák Ákos – Veres Edit

A tanulmány betekintést nyújt abba a társadalmi osztályokat feltáró kutatásba, amely a rendszerváltás utáni rétegződésvizsgálatok sorában unikálisnak tekinthető mintanagyság, az alkalmazott módszertan és a kinyerhető információk vonatkozásában egyaránt. Az eredmények nem csak a tudomány, hanem a gazdasági élet szereplői számára is érdekfeszítőek, hiszen az alkalmazott mérési metodológia szokatlanul mély elemzésre ad lehetőséget.

Kulcsszavak: társadalmi rétegződés, osztályszerkezet, társadalmi osztályok elemzése

1. Bevezetés

A piackutatás végső soron valamilyen rendszer szerint állandóan sorba- és csoportba rendezi az embereket. Teszi ezt azért, hogy a tágan értelmezett piac szereplői minél pontosabban, így nagyobb hatékonysággal célozzák meg a nekik tetsző (fontos) csoportokat. Bár a modern marketingipar irányítói már hosszú évek óta az individuális-perszonalizáló(dó) technikákban hisznek, azért a végső cél az, hogy sok-sok, kvázi egyedi jelleggel bíró fogyasztóhoz jutassák el a jószágokat.

Ma, amikor a mintavételek reprezentativitásába vetett hit tompult és felértékelődött az egyén viselkedéséről szóló mélyebb megközelítés, az ún. insight, sokak számára úgy tűnhet, hogy eljött a valódi perszonalizált marketing- és értékesítés korszaka. Pedig csak a megértés útja és módszere változik, az individuum szintjén szerzett tapasztalatokat – ma és a jövőben is – rá kell vetíteni a fogyasztók nagyobb tömegére. Még mindig a tömegtermelés- és fogyasztás szabályai érvényesek. Különösen igaz ez abban a világban, ahol az érett piacokon a vállalatok át/újra rendezik működésüket, a nagy országokra fókuszálnak és Ázsia, Dél-Amerika, Afrika hatalmas piaci kínálnak felfedezésre váró terepet. Fogadjuk el tehát, hogy a piacot mozgató – környezeti – hajtóerők feltárásán és a működés mechanizmusának megismerésén túlmenően a „belül” nagy homogenitást, „kívülre” pedig markáns elkülönülést biztosító szegmentáció lényegi eleme marad a marketingkutatásnak.

2. Így lenne jó

Alapesetben úgy kellene működnie a kutatási iparágaknak, hogy a piaci célú vizsgálatok során a kutatók számos alapkutatásból eredő információt felhasználnak/hozzáféréssel rendelkeznek adatbázisokhoz. Erre megszámlálhatatlan hazai és nemzetközi példát tudunk, a német GESIS Intézet tipikusan ilyen megoldás. De ide sorolható Tárki is, aki az elmúlt években kutatók tömegeinek (és az államigazgatás szereplőinek) szolgált hiteles – és több esetben – egyedüli forrásként.

Sajátos jelleget öltött Magyarországon az életstílus kutatás. Részben az akadémikus szociológia távolságtartó attitűdjéből, részben alapkutatások híján, amikor 1993-ban a Magyar Reklámszövetség kiírta az első életstílus-kutatási tendert, arra csak professzionális kutatóügynökségeket kértek fel. Tudomásom szerint akkoriban nem került szóba a felsőoktatásban vagy az akadémiai szférában alkotó kollégák bevonása. Ennek hátterében az üzleti célú kutatások eredményeit alkalmazó médiaipar – érthető – pragmatizmusa állt, de van egy másik magyarázat is. A hazai piackutatási szakma – beleértve ide az alkalmazott társadalom-, média- és véleménykutatókat is – egyik meghatározó rekrutációs bázisa a kilencvenes évek elején megszűnt Tömegkommunikációs Kutatóközpont volt (az Országos

Piackutató Intézet volt a másik műhely). Az itt dolgozó munkatársak kellően fel voltak vértvezve a tudományos ismerettel, amely akár a komplex, társadalmi kérdésekben felmerülő kutatási programokban szükséges volt. Azaz az akadémikus tudásnak az empiriát előtérbe helyező szelete átcúszott a professzionális ügynökségi világba. Egy további eklatáns például szolgál Társadalmi Riportja, amely egy Akadémiai háttérintézmény kiadványa is lehetne, mégis egy for-profit vállalkozás menedzseli. Az alap kutatások egy nem jelentéktelen része így ténylegesen vagy potenciálisan átvándorolt az alkalmazott kutatói világba.

A társadalmi rétegződés tipikusan az akadémiai alap kutatás része. Társai folyamatosan érinti a témát évente megjelenő kiadványában, nagy visszhangot kiváltó elemzése e tárgy körben az egyre nagyobb veszélyt jelentő egyenlőtlenséget leíró fejezet (Társai 2012).

3. A brit minta – a magyar „osztálylétszám” kutatási program mintája

A társadalomkutatásban rendszerint akkor kerül sor survey alapú mérésre vagy akár kvalitatív megközelítésre, ha a megbízó – állam, önkormányzat, politikai intézmény, hatóság stb. – olyan problémával áll szemben, amelyben az érintettek (stakeholderek) érdekeit és várható reakcióit kell megismerni és lehetőleg előre jelezni. Ilyen esetben – különösen, ha komplex hatáselemzésről, kiterjedt társadalmi problémáról van szó – nem ritka az akadémikus tudás (intézmények) bevonása. Előfordulhat azonban (igen csak ritkán), hogy nincs kifejezett érdeklődés vagy megrendelés a lehetséges megbízók részéről, egyszerűen csak a kutatók tudományos kíváncsisága hoz létre érdekes és releváns programokat. Ebben a projektben is ez történt. Amikor 2013 nyarán BBC honlapján szörfölve észrevettem a Great British Class Survey címet, szinten azonnal felkeltette érdeklődésemet a téma [Kozák Á. saját megjegyzése]. Átolvasva az összefoglaló tanulmányt nem volt kétséges, hogy ennek a mérésnek a hazai adaptálása az amúgy is hiányos hazai szociológia repertoárjában (mármint a nagymintás rétegződéskutatások terén) ugyancsak időszerű. Miután a 2011-es BBC vizsgálat szokatlanul nagy, százhatvan ezret meghaladó online adatfelvételének validálását a brit GfK végezte, adódott a lehetőség a kérdőívhez és egyéb technikai részletekhez való hozzájárásra.

Itthon pedig elkezdtük a médiapartnerek felkeresését, hiszen az online nagymintás felvételhez erre volt szükség. Origo és Heti válasz szívesen csatlakozott a kutatáshoz, nagyban segítve a közel tizenöt ezres magyarországi személy elérésében. Tudományos partnernek pedig készséggel társult Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontja Politikatudományi Intézetének kutatócsoportja, Róbert Péter vezetésével.

4. A brit kutatás tudományos előzményei és a hazai kutatás idevágó vonatkozásai

Ismerjük, hogy a szigetország lakóinak osztálytudata hagyományosan erősebb, mint más társadalmakban és a brit szociológusok előszeretettel kutatják a témát. A nyolcvanas évekig az a hatos osztatú modell volt érvényben, amely a közösségen belül elfoglalt pozíciót a szakértők top helyezésétől a képzetlen fizikai munkások legalsó osztályáig definiálta (Registrar General's Class schema). Ugyanakkor kutatók egy csoportja ezzel szemben azt a kritikát fogalmazta meg, hogy szükség van egy „kategorikusabb” besorolásra. Az 1970-es évektől, a kritikai szociológia korszakában dolgozták ki John Goldthorpe és alkotótársai (Nuffield College, Oxford University) azt a rendszert, amely a maga hét osztályos besorolásával az egyén munkaerő-piaci pozíciójából indult ki. Az Erikson – Goldthorpe – Portocarero modell (1979) igen nagy népszerűségnek örvendett, hiszen az eddigieknél finomabban szegmentálta a társadalmat. Különbséget tett alkalmazott és munkaadó között és a munkaszerződéssel dolgozók (rutinmunkát végző, némi készséget igénylő, ún. semi-routine és technikai személyzet között) illetve ennek a munkáltatói viszonynak a az ettől eltérő

szolgáltató ágazatban megtestesülő továbbá differenciáira is kellő bizonyítékul szolgált (szakértők és menedzserek). Az EGP iskolával szemben megfogalmazott észrevételek a hazai társadalomkutatók számára is hordoztak olyan tanulságokat, amelyeket később beemelték a szakmai közgondolkodásba:

- A séma nem magyarázza az osztálypozíció és a kulturális fogyasztás kapcsolatát és egyáltalán nem differenciál kellő mértékben a kulturális és társadalmi aktivitás, továbbá az identitás társadalmi rétegződés metszetében.
- A társadalmi osztályokba sorolás survey technikákon alapszik reprezentatív mintákon mérve és ez felveti bizonyos kis cellák elemezhetőségének korlátos voltát. Kis csoportok, mikro-osztályok, rétegek feltárása, pláne az ezekben való mélyfúrás csak bajosan tud megvalósulni.
- A foglalkoztatotti pozícióból történő deriválás helyett a közgazdászok a jövedelemre kezdték fektetni a hangsúlyt és a társadalmi mozgásokat is inkább itt (a jövedelmi csoportok között) és nem foglalkozási csoportok megoszlásában képzelték el.
- Egy további, a kilencvenes évektől megjelenő kritika volt, hogy az EGP leírás beszűkít, és nem vesz figyelembe puhább tényezőket, mint például a – feminizmus képviselői által hangoztatott – komplex kulturális attribútumokat.
- A növekvő középosztályosodás trendjét a modell nem képes kellően differenciáltan követni, mert túlságosan homogénnek tekinti ezt a nagycsoportot, miközben felülméri, túlhangsúlyozza például a manuális vs. nem manuális készségeket igénylő munkakörök közötti különbségeket.

A kritikák a fenti pontokban fogalmazódtak meg és számunkra evidens, hogy máshol is releváns problémákat ragadtak meg, továbbá hatással voltak a nemzetközi (európai) tudományos gondolkodásra. A német szociológia által konstruált és hosszú ideig érvényes bérmentes társadalom kontúrjai alaposan átrajzolódtak a nyolcvanas évekre és ezt a társadalomtudománynak is követni kellett. Ezt a multidimenzionális megközelítést emelte be Pierre Bourdieu (1983).

A gazdasági-, a kulturális- és a társadalmi tőketípusok kidolgozásával Bourdieu alapjaiban újszerű megközelítést hozott a társadalomtudományba. Bár a kategóriák közötti átlapolódás nem kizárt, mégis olyan differenciált és komplex a rendszer, hogy – alapozva a brit mérésre – mi is erre építve dolgoztuk ki a kérdőívet. [A kérdőív adaptálása hosszú időt vett igénybe, egyrészt a hazai társadalmi viszonyokkal adekvát kérdéskészlet fejlesztése, másrészt az online adatgyűjtés relatív időkorlátja támasztott rendhagyó kihívásokat – a szerkesztők megjegyzése].

A tőke Bourdieu szerint lehet anyagi formában megtestesülő vagy elsajátított, inkorporált alakban felhalmozott munka. Annak is van jelentősége – számunkra is, akik a magyar társadalmat vettük górcső alá -, hogy a tőkefelhalmozáshoz időre van szükség. Legyen szó bármelyik tőketípusról, az elmúlt évtizedek tektonikus mozgásai finoman szólva nem segítettek elő az egyének státuszpozíciójának megszilárdulását és a társadalmi viszonyok kikristályosodását.

Vizsgálatunkban a három tőketípust a következő változókkal fedtük le:

Gazdasági tőke: jövedelem (havi kereset) és vagyon (lakás értéke + megtakarítások, felhalmozások);

Kulturális tőke: magas kultúra fogyasztása (színház, múzeum, komolyzene, könyvek) és tömegkultúra fogyasztása (pl. internetezés, közösségi oldalak látogatása, szabadidős sportokba bekapcsolódás);

Kapcsolati tőke: mennyiségi kapcsolatok (hány embert ismer) és a kapcsolatok társadalmi helyzete.

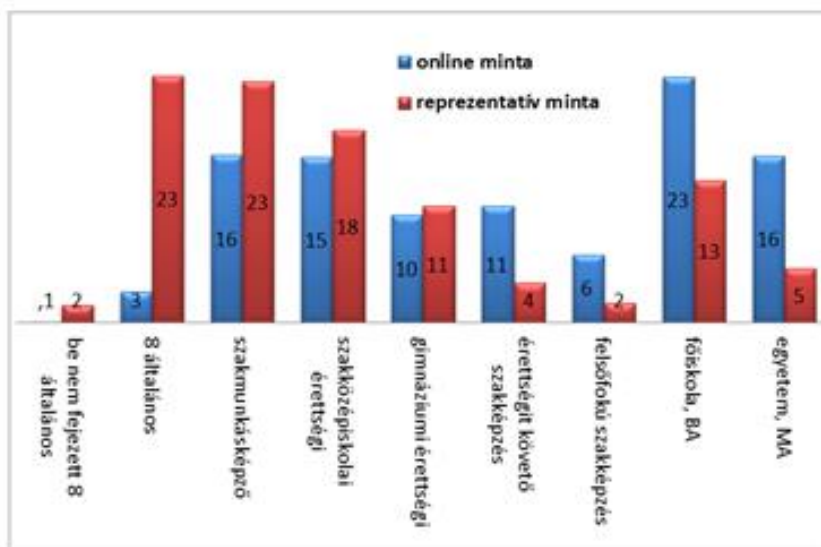
A Bourdieu-féle modell azért is volt kézenfekvő, mert a hagyományos, munkaerő-piaci pozícióból kiinduló séma nem képes kellően megragadni az osztályok közötti fogyasztási különbségeket és nem tárja fel a társadalom finomhálóját, inkább csak a nagycsoportokat. De legalább ennyire lényeges, hogy a munkaerőpiacon elfoglalt hely képlékeny és adott esetben nem árul el sokat az egyes tőkefajták fogyasztására vonatkozóan. Ha például ma megkérdezzük valakit, aki egy fejlett ipari városban egy multinacionális vállalat alkalmazottja és tisztos alapbére van, lehet, hogy – a globális termelési viszonyok okán bekövetkező kapacitás-áthelyezés miatt – holnap már munkanélküli (még ha átmenetileg is). Márpedig fényévnyi különbség van egy „ideiglenesen szabad” állampolgár és a tartósan munkanélküli egyén között. És bár éppen nincs jövedelme, de az előző évek munkájából eredően képes volt kialakítani egy moderált, de stabil kiegészíténi. Akár még csekély felhalmozása, megtakarítása is lehet. Ezért kell(ett) többek között a jövedelmet a vagyontól megkülönböztetnünk.

Az egyik legtöbb fejtörést okozó kérdéskör volt a kulturális tőke operacionalizálása, majd kérdéssé formálása. Bourdieu akadémikus okfejtése az inkorporált, a tárgyiasult és az intézményesített kulturális tőketípusokról a mi modellünkben a magas és az újkultúra fogyasztás dimenziójában került megmértetésre. A problémát itt az okozta, hogy a modern és erőteljesen kommercializálódott kulturális környezetben mi számít manapság magas minőségnek. Ahogy Ljudmila Ulickja felidézi Szolzszenyicint Örökbecsű limlom című önéletrajzi regényében: az értelmiség mára eltűnt kategória, valamikor ez egy rendies, kaszt-jegyekkel bíró réteg volt, saját értékrenddel. Ma pedig [teszik hozzá ezt már a szerzők]: mindenki annak tekinti magát, akinek diplomája van, legyen az egy főiskola kihelyezett főiskolai kara vagy egy külföldi elit egyetem. Végül is a színház, múzeum és a klasszikus zene, továbbá a könyvek kerültek magas kultúra csoportba. Minden más a tömegekre jellemző és általában mediatizált fogyasztás és a szabadidős sportok szegmense.

A társadalmi tőke eredeti (Bourdieu-féle) értelmezését direktbben alkalmazhattuk kutatásunkban. A tőke nagysága – szól a képlet – függ az egyén kapcsolati hálójának kiterjedésétől és attól a tőkepotenciáltól, amelyet a kapcsolat másik felén lévők birtokolnak. Nálunk ez abban a gyakorlatias megközelítésben merült ki, hogy kinek hány kapcsolata van és hogy az ismert/kapcsolatban lévők milyen társadalmi helyzetben vannak, továbbá elég erős-e ez a viszony ahhoz, hogy segítséget kérjenek tőlük.

A már említett online adatgyűjtés korlátai ismeretek voltak a kutatócsoport részére. Tudtuk, hogy az online kérdőívet kitöltők összetétele jelentősen eltérhet a magyar társadalom összetételétől, ezért – validálás céljára – kontrollmintát vettünk országos reprezentatív mintán.

1.ábra A reprezentatív és online mintába került válaszadók iskolázottsága

Forrás: GfK-MTA Osztálylétszám 2014, saját adatfelvétel

Az adatgyűjtésre 2014. február-március hónapjaiban került sor és végeredményképpen n=13560 online és n=1000 személyes interjú készült (tulajdonképpen elérte az értékelhető online válaszolók mintanagysága a tizenöt ezret, de mi csak a kérdőívet végig kitöltőket vontuk bele, ezért az eltérés).

5. Kis magyar társadalomföldrajz

A rendszerváltás utáni évtizedek társadalmi szerkezetének változásait több kutatás érintette az elmúlt negyedszázadban. Tanulmányunk ezen részében röviden bemutatjuk kettő, megközelítésünk szempontjából releváns kutatás főbb eredményeit. Egyik munka 1996-ban született és a rendszerváltás társadalmi rétegződésre, osztályszerkezetre vonatkozó hatásait mutatta be kiemelve a strukturáló mechanizmusokban, egyenlőtlenségben, jövedelmi helyzetben és mindezek hatására a társadalomszerkezetben bekövetkezett főbb változásokat. A másik tanulmány 1998 és 2003 közötti időszakban vizsgálja meg a társadalmi szerkezet átalakulását és a rétegződés fő jellemzőit.

A rendszerváltás jelentős mértékben átrendezte a magyar társadalomszerkezetet. A korai szakirodalom az átrendeződés több kimenetét körvonalazta. A kutatók többsége „evidenciaként kezelte, hogy a piacgazdaság kialakulásával és térhódításával párhuzamosan a társadalmi egyenlőtlenségek növekedésére kell számítani” (Kolosi–Sági 1996, 149. o.), ugyanakkor jelen voltak alternatív gondolkodók is, akik eltérő logikai útvonalon, de ugyanahhoz a végkövetkeztetéshez jutottak el: az egyenlőtlenségek csökkennek a politikai-gazdasági-társadalmi transzformáció hatására.

Az 1996-os, 2004-es és a 2014-es Osztálylétszám kutatás az első hipotézist erősítette meg. 1996-ban az egyenlőtlenségek rendszerváltás utáni alakulásának vizsgálatában nem az egyéni, hanem a családi jövedelmet vették alapul a kutatók. A használt módszertanban a BKE, a TÁRKI és a KSH közös kutatásának, valamint a Magyar Háztartás Panel vizsgálat adatbázisának felhasználásával a háztartások egy főre jutó jövedelme alapján számított alsó és felső jövedelmi decilisek arányát vették alapul (Kolosi–Sági 1996, 161. o.). Adataik alapján egyértelműen kijelentették: a rendszerváltást követő években a lassan, de biztosan növekedésnek indult az egyenlőtlenség a magyar társadalomban.

Az egyenlőtlenség növekedése arra vezethető vissza, hogy egyrészt a felső jövedelmi csoportok jövedelme nagyobb mértékben emelkedett, ugyanakkor a középrétegek és

szegények szegényebbek lettek (Kolosi–Sági 1996, 164. o.). Ebben az időszakban általános jövedelemcsökkenés ment végbe: az átlagos jövedelem szintje lejjebb csúszott, 1990-1995 között a háztartások reáljövedelme több mint 20%-os csökkenést mutat. A legszegényebb rétegek relatív jövedelmi helyzete nem változott lényegesen, a folyamat igazi vesztese a középosztály: a közepes jövedelmű családok átlagtól való elmaradása minden más társadalmi csoportnál nagyobb mértékű. A 'nyertes' a felső jövedelmi decilis: a „felső tízezer” jövedelme megugrott a vizsgált időszakban és megközelítette a nyugati társadalmak felső középrétegének a jövedelmét.

1. táblázat: Az egyenlőtlenségek növekedése az egy főre jutó háztartási jövedelmek legfelső és legalsó deciliseinek aránya alapján a 2000-es évekre is folytatódott

1988	1992	1995	2000	2003
5,8	6,6	7,2	7,5	8,3

Forrás: saját szerkesztés Kolosi-Sági 1996, Kolosi-Róbert 2004 alapján

A társadalomszerkezettel kapcsolatban megfogalmazott korábbi vélelem, mely szerint az ezredfordulóra csökkenni fog a társadalom polarizációja, megáll a középrétegek süllyedése, viszont elkezdődik a jólét „lefelé csúszása” a társadalmi hierarchia mentén az alsóbb rétegek irányába – nos, ezt a vélt folyamatot sem a 2004-es kutatás, sem a 2014-es Osztálylétszám kutatás nem igazolta vissza. A jólét lefelé csúszásának megakadását a jövedelmek abszolút növekedésének tendenciái is mutatják. Átlag feletti mértékű abszolút jövedelemnövekedés a legfelső és legalsó jövedelmi decilisekben következett be, a társadalom közepén átlag alatti volt a jövedelmek növekedése (Kolosi–Róbert, 2004, 53. o.).

6. Egyének jövedelmi pozícióinak változása a kilencvenes évek közepén

Kolosi–Sági 1996-os vizsgálatukban az egyén helyét a társadalom szerkezetében a jövedelmi helyzetük és az abban bekövetkező változások jellege és dinamikája alapján határozták meg. Mutatójuk az egyéni, illetve az egy főre jutó jövedelmi kvintilisekbe tartozás változását együttesen vette figyelembe, és kialakításához négyféle jövedelem-dinamika mutatót használtak. Első volt az egyéni összjövedelem, amely alapján kvintilisekre osztották a társadalmat. Stabil felsőnek azt tekintették, aki a vizsgált négy évben az ötödik (legfelső) jövedelmi kvintilisbe tartozott, stabil közép az lett, aki az ötödik, vagy negyedik jövedelmi kvintilisbe tartozott. Az egyén jövedelme alapján stabil alsó jövedelmi helyzetűnek tekintették azokat, akik az alsó két jövedelmi kvintilisbe tartoztak, mind a négy év során, míg a 2–3. jövedelmi kvintilisbe tartozók a stabil alsó közép kategóriába sorolódtak. A felfelé, illetve lefelé mobilakon kívül azonosítottak egy cikázóknak nevezett csoportot: azokat sorolták ide, akik egyéni jövedelme nagymértékű ingadozást mutatott. Emellett vizsgálták az egyének egy főre jutó jövedelmét, a háztartások összjövedelmét, illetve a háztartások egy főre jutó jövedelmét. A négyféle jövedelmi dinamika-mutató közül azt tekintették véglegesnek, amely „a négy közül a domináns volt (azaz legalább három jövedelmi-dinamika számítás szerint a négyből ugyanazt az értéket vette fel)” (Kolosi–Sági 1996, 174. o.).

Az adatok elemzése kimutatta, hogy a rendszerváltás utáni magyar társadalomra nagyfokú jövedelmi bizonytalanság volt jellemző. A népesség 29,2%-a egyik évben jobb, másik évben rosszabb anyagi helyzetben volt, és ez a csoport jellemzően a közepes jövedelmű kvintilisben volt a legnagyobb (a legalsó és legfelső kvintilisek relatíve stabilabb jövedelmi pozícióban voltak). A jövedelemdinamikai vizsgálat azt is jelezte, hogy a lefelé mobilitás nagyobb mértékű: a vizsgált időszakban a cikázók mellett (akik időnként lejjebb, időnként feljebb kerültek) 7,4% a jövedelmi szintjükhöz képest lefelé mobil egyének aránya.

2. táblázat Az egyének jövedelmi pozíciójának változása 1992–1995 között (%)

Stabil felső	16,2
Stabil felső közép	15,5
Stabil alsó közép	15,4
Stabil alsó	10,5
Fefelé mobil	5,8
Lefelé mobil	7,4
Változó	29,2
Összesen (N)	100,0(2411)

Forrás: Kolosi-Sági (1996, 175. o.)

7. Társadalomszerkezet az ezredforduló után

Kolosi-Róbert a nemzetközi rétegződéskutatási gyakorlatnak megfelelően foglalkozási pozícióra fókuszáló osztálysémát alakított ki, amely pozíciót a társadalmi státusszal korrigáltak. Először egy három indexből álló összevont státuszindexet generáltak (az egy főre jutó háztartási jövedelem, lakáskörülmények, vagyoni helyzet alapján).

Ily módon a 16 év feletti népességben öt osztályt azonosítottak, ezek rendre: elit, felső középosztály, középosztály, munkásosztály, depriváltak.

Elítkez a nagy- és közepes vállalkozókat, a szabadfoglalkozású értelmiségieket sorolták, illetve azon felsővezetőket és értelmiségieket, akik a státuszindex legfelső decilisébe kerültek.

A felső középosztályba a legfelső deciliséhez rosszabb státuszú felsővezetők; a középső vezetők, az egyéni vállalkozók és a gazdálkodók közül azok kerültek, akik a státuszindexe a legfelső deciliséhez tartozott, valamint azon értelmiségiek, akik a státuszindex 6–9. decilisébe tartoznak.

A középosztályba a legfelső deciliséhez rosszabb státuszú középső vezetők, egyéni vállalkozókat és gazdálkodókat tartalmazza, valamint a státuszindex 1-5 decilisébe került értelmiségieket. Ebben a csoportban megjelentek az alsóvezetők, az egyéb szellemi (irodai) foglalkozásúak; valamint a szakmunkások - azok, akik státuszukat tekintve a felső három decilisbe kerültek.

A munkásosztályt a középosztálynál rosszabb státuszú szakmunkások, a szakképzetlen és a mezőgazdasági munkások alkották, abban az esetben, ha a státusz-indexük 4. vagy annál magasabb tizedébe tartoztak.

A depriváltakat a szakképzetlen és a mezőgazdasági fizikai munkások széles tömege alkotta, azok, akik a státuszindex alsó három decilisébe kerültek (Kolosi-Róbert, 2004: 57).

Az egyes társadalmi osztályok százalékos arányát mutatja a következő táblázat.

3. táblázat A 16 éven felüli népesség megoszlása társadalmi osztályok* szerint, 2003 (%)

Társadalmi osztályok	Megoszlás
Elit	3,0
Felső középosztály	8,1
Középosztály	30,8
Munkásosztály	37,8
Depriváltak	20,3
N	3604

Forrás: Kolosi-Róbert (2004, 57. o.)

A vizsgált időszakban (1988–2003) a társadalmi rétegződés három szakaszát azonosították a szerzők. Az 1990-es években radikálisan megugrott a társadalmi és jövedelmi

egyenlőtlenségek növekedése, amely azonban a szegénység mélységét érintetlenül hagyta, a középrétegek jelentős részét viszont szegénység-közeli állapotba sodorta. A második szakasz a beinduló gazdasági növekedéssel kezdődött és körülbelül az ezredfordulóig tartott: ebben az időszakban stabilizálódtak az egyenlőtlenségek, beindult a növekedés felülről lefelé csorduló hatása, amely stabilizálta a középréteg helyzetét is. Az ezredforduló után a piaci folyamatok és kormányzati beavatkozások azt eredményezték, hogy a legfelső és legalsó társadalmi rétegek anyagi helyzete jobban javult, mint a társadalom középső 40–50%-áé.

Mindezen folyamatok eredményeképp levonták azt a végkövetkeztetést, hogy stabilizálódni látszik egy osztályszerkezet Magyarországon, amelyben található a egy heterogén, belsőleg differenciált 10–12%-nyi felső középosztály, rögzül és a rendszerváltás nyerteseként határozható meg a 30%-ot kitevő klasszikus polgári középosztály, rögzül és a rendszerváltás veszteseként határozható meg a 40%-ot kitevő munkásosztály. A legalsó társadalmi osztály a 20%-nyi deprivált, akikre az jellemző, hogy folyamatos szegénységben és államtól való függőségben élnek (Kolosi–Róbert 2004, 73. o.).

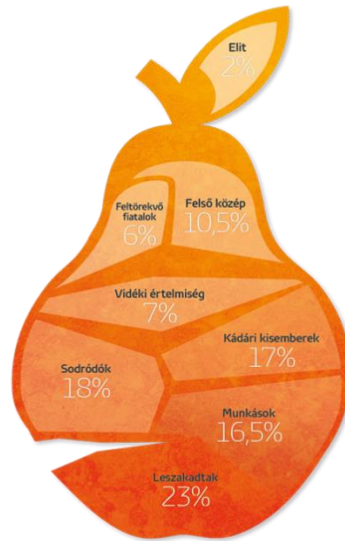
8. Múltidézés – avagy milyen lett a magyar társadalom 25 évvel a rendszerváltást követően?

Miután a hazai társadalomkutatásban a rendszerváltás óta nem zajlott olyan kiterjedt, nagymintás adatgyűjtés, mint az „Osztálylétszám” kutatásban, továbbá az alkalmazott módszertani sajátosságok miatt nem lehet egy az egyben összevetni a korábbi felvételekkel, el kell tekintenünk a különböző időpontokban felvett adatok és eredmények egymással való megfeleltetésétől. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem lehetne egy értelmezési keretben szemlélni ezeket a vizsgálatokat. A következőkben a 2014-es mérés összefoglaló eredményeit ismertetjük. 2014-ben Magyarországon az állampolgárok valamivel több, mint fele (56 százalék) rendelkezik valamilyen szintű osztálytudattal. Mindez azt jelenti, hogy saját magát valamilyen osztályhoz tartozónak be tudja sorolni, s a lakosságnak csak elenyésző része, minden 33. tagja bizonytalan ebben a kérdésben. Mindamelllett számottevőnek tekinthető az a 41 százalékos csoport, amelyik nem képes elhelyezni magát egy elképzelt osztályszerkezetben.

Bár kutatási programunknak nem volt a fókuszában a gyenge vagy erős osztálytudat vizsgálata, de ugyanakkor fontos tanulságokkal szolgálhat. Egy stabil osztálytudattal rendelkező állampolgár többé-kevésbé kikristályosodott értékkel és magatartásrenddel rendelkezik, amely segíti őt életvezetésében, illetve orientálja a világban való eligazodásban. Az elmúlt 25 évben az osztállyal kapcsolatos diskurzus, főleg politikai vetületben fordult elő, a mindennapi kánonban az emberek közötti kommunikációban ez nem volt lényeges kérdés. A politika előszeretettel nyúlt a polgárság vagy a középosztálybeliség fogalmaihoz, de a jelek szerint az emberek gondolkodása még képlékeny és bizonytalanok ezen a területen.

Nem ismerjük olyan idealizált archetipusát a társadalomszerkezetnek, amelyet mindenki üdvösnek tartana, de a rombusz vagy hagyma alakú alakzat mindenképpen örvedetesebb lenne ahhoz képest, amely vizsgálatunk eredményeképp kirajzolódott.

2. ábra A hasas körte: A magyar társadalom szerkezete

Forrás: GfK-MTA Osztálylétszám 2014.

Nem is kell behatóbban foglalkozni a témával ahhoz, hogy ne az ismert megállapításokat és tanulságokat szűrjük le kutatásunkból. A gyenge középosztályról leszakadó rétegekről és az egyes társadalmi nagycsoportok közötti átjárásról nap, mint nap olvashatunk, hallhatunk vagy meg is tapasztalhatjuk. Az elemzők a vizsgálati szempontoktól függően különböző módon interpretálják ugyanazt a jelenséget. Krémer Balázs A Beszélő elektronikus változatában megjelent cikkében (2014.) úgy fogalmazta meg mindezt, hogy nem a szegények és a nem-szegények közötti olló nyílása a legjellemzőbb változás a jövedelmi szerkezetben, nem kifejezetten a legalsó kvintilis szakad el a társadalomtól, hanem a felső decilis, esetleg 15 százalék és az azalatt elhelyezkedő rétegek közötti távolság növekedése a legszembetűnőbb. Azaz a középrétegek kapaszkodása és a gazdagok még gazdagabbá válása közötti kontraszt a legmarkánsabb jelenség. Természetesen mindannyian azt szeretnénk kitapogatni és lehetőség szerint minél mélyebben megismerni, hogy kik is pontosan az egyes társadalmi osztályokba tartozó tagok, és mi jellemző rájuk.

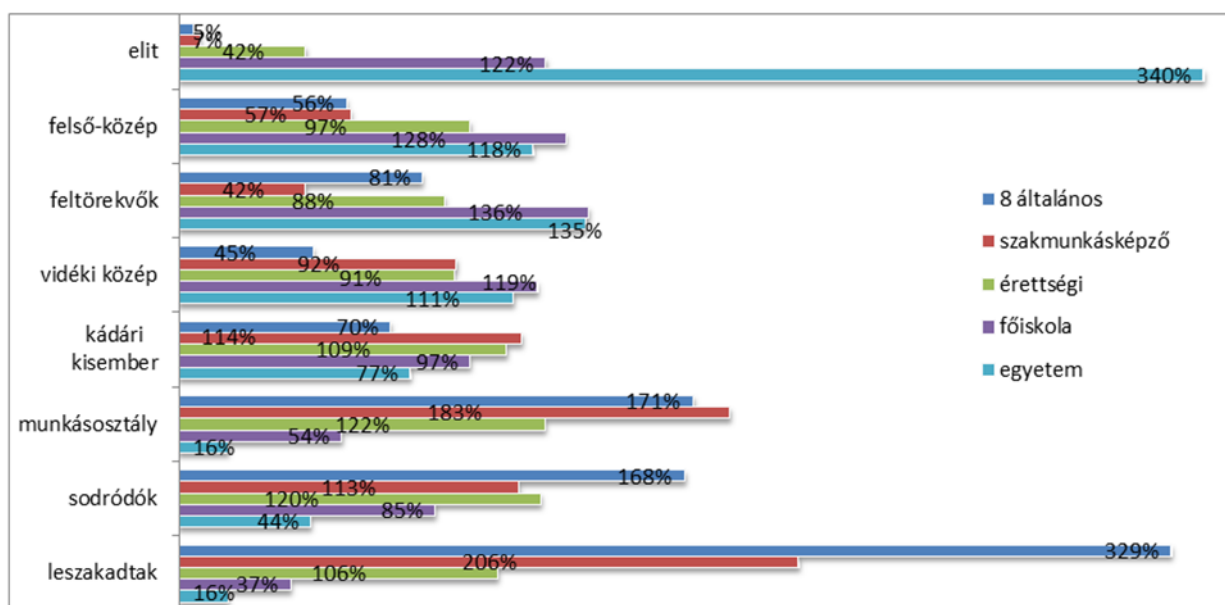
A magyar társadalom rétegei a következők:

1. *Elit (2%, legfeljebb 200.000 ember):* Gazdagok, magaskultúra fogyasztói, kapcsolati szempontból zárt csoport. Magas a felsőfokú végzettségük és a budapestiek aránya, státuszuk „örökletes”, szüleik is hasonló társadalmi körülmények között éltek.
2. *Felsőközép (10,5%, szűk egymillió ember):* Fővárosi és nagyvárosi lakóhely, gazdasági, kulturális és kapcsolati tőke terén jó eredményeket mutatnak. Magasan képzettek, sok embert ismernek és kapcsolataikat jól is használják. Magaskultúra-fogyasztás és aktív közösségi élet.
3. *Feltörekvők (6%, mintegy félmillió ember):* Főleg még szüleik pénztárcáját használják, de tudásuk, saját és szüleik kapcsolatai révén bennük van a jövő ígérete – bármi lehet belőlük. A csoport egy részét a fiatalos attitűddel rendelkező középkorúak alkotják.
4. *Vidéki értelmiség (7%, 6–700.000 ember):* Mindennel rendelkezik, amivel a felsőbb társadalmi osztályok, de mindenből kevesebb van neki. Kisvárosi tanárok, orvosok, helyi közéleti szereplők, akik mindenkit ismernek. Biztonságos jövedelem, járnak nyaralni, magas a kultúra iránti igényük, állami alkalmazottak vagy vállalkozók.

5. *Kádári kisember (17%, mintegy másfélmillió ember):* Nehezen, de kijön a jövedelméből, nyaralni nem jár, alig beszél idegen nyelvet, állami munkahelyen dolgozik, ahol irodai foglalkozást űz. Főleg kisebb településen él.
6. *Munkások (16,5%, mintegy másfélmillió ember):* Szakmunkás végzettségűek, sok embert ismernek, de kapcsolataik alacsony presztízsűek. Kis vagyonnal, jövedelemmel rendelkeznek, egyáltalán nem fogyasztanak kultúrát, barátokkal ritkán járnak össze, leginkább otthonukban szórakoznak, „tévéznek”. A leszakadtaktól egyetlen tényező különbözteti meg: van munkájuk.
7. *Sodródók (18%, 1,6–1,7 millió ember):* Fiatalos réteg, szüleik az alsó középosztályba tartoznak. Képzetlenebbek, nincs elég kapcsolatuk (sem személyes, sem szervezeti), nem művelődnek, de otthon vannak az újkultúrában. A mindennapoknak élnek, újkultúra-tudásuk (internet) feljebb is viheti őket a társadalomban. Jelentős részük a „mamahotel” viszonylagos biztonságában él.
8. *Leszakadtak (23%, bő kétmillió ember):* A legnagyobb réteg. Jövedelmi, vagyoni helyzetük kedvezőtlen, kapcsolatszegények, kultúrafogyasztásuk elhanyagolható. Szakképzetlenség: ha dolgoznak, fizikai vagy mezőgazdasági munkát végeznek, de leginkább munkanélküliek, közfoglalkoztatottak, segélyezettek, magas a rokkantak, a nyugdíjasok aránya. Szüleik is hasonló jellemzőkkel bírnak, a legalsó réteg is újratermeli önmagát.

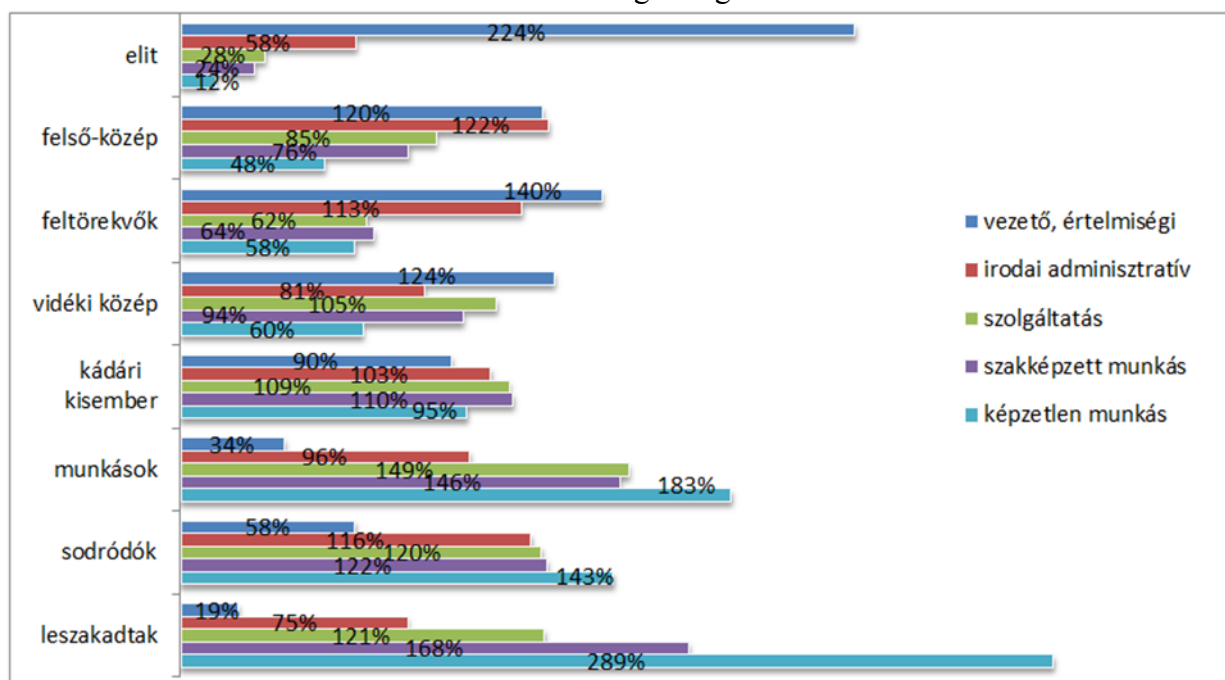
Értelemszerűen az egyes társadalmi osztályok nem, mint abszolút kategóriák működnek, azaz a leszakadtak között is találunk magas iskolai végzettséggel rendelkezőket, amíg az elitben is fellelhetők – igaz elenyésző számban – alapvégzettséggel bírók. Mindamellet az egyes társadalmi csoportok iskolázottsága és foglalkozása nyilvánvaló társadalmi különbségekre világít rá. Ezek a különbségek persze bárhol előfordulhatnak, a kérdés csak az, hogy milyen szerepe van a társadalmi mobilitásnak, mert sajnos ezzel a vizsgálat szerint hadilábon állunk ma Magyarországon. Kissé malíciózusan azt írhatnánk, hogy könnyű az elmozdulás lefelé, de igen csak korlátos felfelé.

3. ábra Társadalmi rétegek iskolázottsága

Forrás: GfK-MTA Osztálylétszám 2014.

4. ábra Társadalmi rétegek foglalkozása

Forrás: GfK-MTA Osztálylétszám 2014.

A kutatási program másik lényegi megállapítása az volt, hogy dacára minden területi fejlesztésnek, az egyes településtípusok között továbbra is éles határvonal húzódik. A felsőközép, az elit profán módon megfogalmazva a társadalom relatív nyertesei, inkább nagyvárosias környezetben vagy a fővárosban laknak, de ez nem azt jelenti, hogy a sodródók vagy leszakadtak között nem szerepelnek e településtípus reprezentánsai. A falu és kisváros jellemzően a munkások, vidéki középrétegek és a kádári kisemberek gyűjtőhelye, a nagyvárosok az alulreprezentáltak, a leszakadtak és a munkások, Budapesten pedig messze az átlag felett élnek az elit és a feltörekvők képviselői. Programunknak az sem képezte tárgyát, hogy az osztályszerkezet településtípusonkénti eloszlásának további szociológiai vagy szociokulturális aspektusait megvizsgálja, az előző megállapítás azonban továbbra is súlyos problémákkal terheli a kisebb településeken élőket és végeredményképpen nem csitítja a kultúrpolitika mezőjében fel-fellángoló népi urbánus vitát sem.

A számos szociológiai ismeretanyagon túlmenően az osztálylétszám kutatási program hasznos adalékkal szolgál a gazdaság, s ezen belül a marketing iparág számára is. A kérdőív fontos szektorok alapadatait mérte fel, mint például a pénzügyi, a telekommunikációs vagy a média ágazatok legfontosabb mutatóit, de az adatinputálás módszerével lehetőség adódik más adatforrásokkal való egybekapcsolásra és közös értelmezésre. Az elemzések tárháza szinte végtelen, a kinyerhető információk pedig mind a tudomány, mind pedig a gazdasági élet szereplői számára kimeríthetetlenek.

Irodalomjegyzék:

- Bourdieu, P. (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó, 183–198. o.
- Egyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban (2012). Tárki Monitor jelentések, Budapest, április.

- Erikson, R. – Goldthorpe, J. H. –Lucien Portocarero, L. (1979): Intergenerational Class Mobility in Three Western European Societies: England, France and Sweden!. *British Journal of Sociology*, 33, pp. 1–34.
- Kolosi T. – Róbert P. (2004): A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta. In Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest, TÁRKI, 48–74. o.
- Kolosi T. – Sági M. (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet In Andorka R. – Kolosi T. – Vukovich Gy. (szerk.) *Társadalmi riport 1996*. Budapest, TÁRKI, Századvég, 149–197. o.
- Krémer B. (2014): *Mennyire lett kifosztva a társadalom?* Elektronikus megjelenés, Beszélő oldal, <http://beszelo.c3.hu> Letöltve: 2014.06.17.
- Savage, M. – Devine, F. – Cunningham, N. – Taylor, M. – Li, Y. – Johs, H. – Le Roux, B. – Friedman, S. – Miles, A. (2014): *A New Model of Social Class: Findings from the BBC's Great British Class Survey Experiment*. Online published 2014.04.02. <http://soc.sagepub.com/content/early/2013/03/12/038038513481128>
- Ulickaja, L. (2013): *Örökbecsű limlom*. Budapest, Magvető Kiadó.